

УДК (477)(09)

**Левченко Наталія,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри соціальної
педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини**

**ПІДГОТОВКА КЕРІВНИКІВ ДИТЯЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ:
до історії питання**

Анотація. В статті висвітлено особливості підготовки керівників дитячого руху, основні форми підготовки висококваліфікованих кадрів в Україні (20–30-ті роки ХХ століття). Розкрито проблеми керівних кадрів, окреслено пропозиції щодо удосконалення системи підготовки керівних кадрів дитячого руху, які публікувалися в періодичних виданнях у досліджувальний період. Визначено основні нормативні акти, які висвітлювали стан керівних кадрів, їх завдання, проблеми та перспективи і т.д. Виокремлено основні форми підготовки керівних кадрів для дитячого руху в 20–30-ті роки ХХ століття: відділ комдитруху при педолого-педагогічному факультеті Академії комуністичного виховання ім. Н. Крупської, факультети комуністичного дитячого руху в Інституті соціального виховання, відділення комуністичного дитячого руху в педтехнікумах, районні курси-з'їзди, гуртки (районні та міські), курси (центральні та окружні), єврейські загони, єврейські курси-з'їзди та ін.

Ключові слова. Керівні кадри, вожаті, ватажки, дитячих руху, райкурз'їзди, райгуртки, загони, гуртки, курси, інститут, факультет.

Аннотация. В статье освещены особенности подготовки руководителей детского движения, основные формы подготовки высококвалифицированных кадров в Украине (20-30-е годы XX века). Раскрыты проблемы руководящих кадров, определены предложения по совершенствованию системы подготовки руководящих кадров детского движения, которые публиковались в периодических изданиях в тот период. Определены основные нормативные акты, которые освещали состояние руководящих кадров, их задачи, проблемы, перспективы и т.д.

Ключевые слова. Руководящие кадры, вожатые, руководители, детское движения, райкурсезды, райкружки, отряды, кружки, курсы, институт, факультет.

Abstract. The article covers peculiarities of the children's movement leaders training, the main forms of training of highly skilled personnel in Ukraine (20-30th years of the XX century). The problems of management personnel were outlined, proposals were elaborated on the improvement of the system of training of the children's movement executive personnel, which were published in periodicals during the research period. The basic normative acts, which highlighted the status of the managerial staff, their tasks, problems, and perspectives, were determined. The basic forms of training of management personnel are distinguished for child's movement in 20-30th of XXth century: department of communistic children movement at the faculty of pedology and pedagogy of N. Krupski Academy of communist education, faculties of communist children movement in Institute of social education, separation of communist children movement in pedagogical colleges, district courses-conventions, clubs(district and municipal), courses(central and county), Jewish detachments, Jewish courses-conventions etc.

Keywords. Leading staff, leaders, chiefs, children's movements, district councils, district circles, detachments, circles, courses, institute, faculty.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку держави, є актуальною проблемою підготовки керівних кадрів у різних сферах професійної діяльності. Проаналізувавши ряд наукових джерел, а саме історико-педагогічних, можна відмітити, що у 20-х роках ХХ століття, гостро висвітлювались проблеми підготовки кадрів для дитячого руху, насамперед, піонерської організації, яка займала монопольну позицію (за деякими винятками) в дитячому середовищі як масова організація.

Важливе місце в досліджуваному процесі належало підготовці керівних кадрів. Як свідчить аналіз джерел, у системі керівництва комсомолу комуністичним рухом особливу роль відігравала система підготовки кадрів; озброєних «марксистсько-ленінською теорією», педагогікою та теорією комдитруху. На той час панувала думка, що маючи певний досвід у піонерроботі, вожатий піонерзагону мав все необхідне, щоб керувати піонерорганізацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну роль в історії розвитку дитячого руху відіграли такі форми підготовки дорослих лідерів, як курси, школи, класи вожатих, а згодом – відділення педагогічних училищ та факультети педагогічних навчальних закладів.

У працях вітчизняних та зарубіжних дослідників висвітлено такі аспекти цієї проблеми: професійна підготовка вчителя до взаємодії з дитячими громадськими об'єднаннями (Л. Алієва, І. Гордін, С. Харченко та ін.); готовність студентів до співпраці з дитячою організацією, формування професійної майстерності вожатого, піонерського працівника (О. Лісовець, В. Лебединський, Р. Литвак, О. Соколова та ін.). Серед інших досліджень відзначаємо праці М. Басова, А. Кирпичника, Н. Коляди, В. Кудинова, Ю. Кудряшова, Р. Охрімчук, І. Руденко, Т. Трухачової та ін. Дослідники пов'язували професійну діяльність організаторів дитячого руху із соціально-педагогічним потенціалом піонерської організації;

формуванням позиції вожатого та вчителя як педагога-організатора, які володіють теоретичними та практичними знаннями для роботи з дитячим колективом.

Мета статті – розкрити особливості підготовки керівних кадрів дитячого руху в Україні (20–30-ті роки ХХ століття).

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовці керівних та наукових кадрів дитячого руху приділялась велика увага, про що свідчать постанови з'їздів ВЛКСМ. Зокрема в постанові ІХ з'їзду ВЛКСМ (1926) зазначалося: «З'їзд підкреслює різке відставання теорії від практики піонерруху, недостатнє узагальнення всього досвіду піонерроботи. З'їзд вважає, що стан підготовки наукових кадрів для комдитруху в центрі й на місцях поганий» [7; 8].

Підготовка «висококваліфікованих керівних кадрів комуністичного дитячого руху» розпочалася з 1928 р. в *Академії комуністичного виховання ім. Н. Крупської* (Москва), на педолого-педагогічному факультеті (відділ комдитруху).

В УСРР гостро стояла потреба у створенні системи закладів підготовки керівних кадрів (насамперед при педагогічних вузах), у яких комсомолец-вожатий міг «опанувати теорію комдитруху». У зв'язку з цим в 1930 р. було утворено два *факультети комуністичного дитячого руху*: один у м. Харкові, другий – у м. Києві *при інститутах соціального виховання*. Крім того, на базі середніх шкіл педагогічні технікуми створили *26 відділів комуністичного дитячого руху*.

Як свідчить аналіз джерел, організація факультетів зіштовхнулася з багатьма господарчими труднощами й «невизначністю принципів настанов». Були думки готувати всіх фахівців, пов'язаних з піонеррухом: бібліотекаря, директора технічної й сільськогосподарської станції, журналіста, театрала, екскурсанта, завклуба, лектора, методиста, навіть керівника фізкультури. Ця різноманітність дезорганізувала студентство,

серед якого пішли розмови, що «з нас готують вожатих». Безперспективність привела до повного відсіву тих, хто не витримав організаційного періоду [9].

Проте студентський колектив під керівництвом парторганізації «...зміг дати рішучий бій усім нездоровим настроям». Студенти зрозуміли, що вони не тільки виконують комсомольське навантаження, відвідуючи лекції, а й мусять опанувати марксистсько-ленінську теорію [9].

Факультет комуністичного дитячого руху Харківського інституту народної освіти готував висококваліфікованих теоретичноозброєних кадрів комдитруху – кандидатів в аспірантуру Науково-дослідного інституту Комуністичного дитячого руху, лекторів дисциплін комдитруху і педагогіки для педтехнікумів та стаціонарних курсів, методистів-організаторів обласних, районних і заводських Бюро КДР. Щоб виконати це завдання, студентство мусило добре працювати, оскільки за 3 роки комсомолец-піонерпрацівник, який мав низьку підготовку (семилітку), повинен був отримати вищу освіту [9 с. 41].

Виконуючи постанови партії в боротьбі за якість навчання, факультет комуністичного дитячого руху мав певні досягнення. Основним методом викладання був лабораторно-бригадний. Запроваджувався диференційований підхід до оцінки роботи кожного студента. Бригади було скомплектовано за однаковою підготовкою бригадників; це не давало слабшим студентам «сховатись за спиною» сильніших. У практиці навчання і виховання застосовувався так званий «соціалістичний буксир»: «ІІ курс уперше відбув фахову практику, що стала генеральним іспитом роботи факультету. З цього іспиту факультет вийшов переможцем. Міжрайонні курси обслуговували лектори з дисциплін КДР. Допомогали в роботі піонерських баз велетнів України 20 оргбригад ЦБ КДР, укомплектованих студентами факультету КДР. Характеристикою роботи стало піднесення роботи баз, де працювали бригади...» [9, с. 41].

1 січня 1933 р. факультет комуністичного дитячого руху випустив перший загін нових фахівців ком дитруху – «борців за виховання будівників безкласового соціалістичного суспільства» [9, с. 40–41].

М. Ліхтеров у доповіді на V Всеукраїні раді працівників комуністичного дитячого руху зазначав, що «...керівниками комдитруху стають молоді та дорослі учасники самої організації. Хто довше й активніше брав участь у цій організації, той, власне, й становить її актив, а в окремій спеціальній підготовці керівників потреби не було.

У піонерській організації становище цілком інше: найактивніший піонер у той момент, коли він залишав за віком свою організацію, хоч би й переходячи до комсомолу, ще не є настільки політично сформований, щоб бути відповідальним керівником дитячої організації. Такими керівниками могли бути дорослі комсомольці, зі значним стажем, політично грамотні й досвідчені, по можливості, члени партії, які може ніколи й не були піонерами. Тому постала потреба організувати для них певні форми підготовки.

Основними формами підготовки організаторів-керівників дитячого руху теоретики досліджувано періоду називали *райкурсз'їзди та райгуртки* (для підготовки сільських ватажків загонів і груп жовтенят). Він вважав, що райкурсз'їзди потрібно скликати двічі на рік: на початку осінньо-зимового та на початку весняно-літнього періоду.

На *райкурсз'їзди* від двох до п'яти днів (залежно від матеріальних умов) збиралися всі «ватажки» загонів і груп жовтенят. Основна мета цих з'їздів – ознайомити піонерських керівників із головними завданнями їхньої праці в наступному півріччі, накреслити перспективи цієї праці.

Райгуртки сільських «ватажків» скликалися систематично кожних 2–3 тижні терміном на один день. Головне завдання райгуртка – робота над здійсненням завдань, поставлених попереднім райкурсз'їздом, а саме:

обговорення питань, що виникають у процесі роботи, набуття потрібних знань і навичок, оцінка досвіду праці, нарешті, облік праці [6, с. 5].

Для керівників міських загонів основною формою підготовки були гуртки (які працювали щотижня), окружні наради або окружні курси-з'їзди. На думку М. Ліхтерова, окркурсз'їзд як форма підготовки керівників дитруху мав більше елементів освітнього характеру, ніж окрнарада. Крім райдіторгів, до складу окрнарад та окркурсз'їздів включали ватажків окремих вибраних загонів.

Зрозуміло, що діяльність усіх цих форм – райкурсз'їздів, райгуртків і міських гуртків та ін. – не можна було обмежити роботою навколо нагальних питань комуністичного дитячого руху. Залежно від рівня педагогічної грамотності слухачів, а також від стажу роботи з піонерами, до програми всіх форм підготовки (насамперед, до програми курсів-з'їздів) було внесено цикл питань такого спрямування: теоретичне обґрунтування комуністичного дитячого руху, історія комдитруху, соціальне виховання і дитячий рух та ін. Програму гуртків було доповнено питаннями методики праці та загальноосвітнього характеру. Основна місія гуртків – координувати самоосвітою «ватажків» шляхом надання рекомендацій та постачання літературою через бібліотеку гуртки, наради [6, с. 6].

При цьому основні форми підготовки керівників могли варіюватися, а саме: по-перше, у великих районах усіх ватажків можна було поділити на групи по 2–3 (а то й більше) або за територіальною ознакою (окремі групи збиралися в різних пунктах району), або за мовною ознакою (відокремивши групи нацменшостей), або за функціональною ознакою (ватажки загонів, ватажки жовтенят) [6, с. 6].

Названі форми підготовки, на думку теоретиків та практиків дитячого руху, мали чимало недоліків: короткотривалість, стислість програм, поверховість підготовки. А тому, звичайно, поряд з ними функціонували досконаліші форми підготовки, – *курси* (центральні,

окружні). Окружні курси було розраховано на ватажків і райоргів; центральні – на райоргів, окрпрацівників, клубних працівників. Крім курсів, у той час для підготовки керівників комуністичного дитячого руху почали використовувати педвузи [6, с. 6].

Річний календар підготовки керівників і роботи методкомів розроблявся з урахуванням таких дат: півріччя осінь – зима – липень – місяць, коли ЦБ та ОДБ закінчують підготовку матеріалів на осінь – зиму; серпень – окрнаради, окркурсз'їзди; від середини серпня до середини вересня – скликання райкурсз'їздів і семінарів; весна – літо лютий; березень; від середини березня до середини квітня. Райгуртки сільських ватажків працювали увесь час між райкурсз'їздами [6, с. 6].

На сторінках журналу «Дитячий рух» публікувалася значна кількість статей, які висвітлювали проблеми підготовки керівних кадрів дитячого руху. Так, дописувач із с. Доробинівка (Полтавщина) Ф. Коба, автор статті «Шість місяців здалися роками» («Дитячий рух», 1923, № 12), 1928 року писав: «...Лише шість місяців минуло, як мене призначено дитпрацівником ЛКСМУ Доробинівського обкому, але ці шість місяців мені здалися роками...Ламаються мої плани налагодження піонерроботи. Мене опановує безнадійність. Я почуваю, що скоро робитиму, тільки «аби робити»...» [2, с. 39]. Ф. Коба відзначав, що керівні органи, хоч і багато говорять про поліпшення становища «ватажка», але певно мало знають про справжній стан сільського керівника піонерзагону, або ж знають, та нічого не роблять. Найголовніше, на його думку, що «...ватажок втрачає в матеріальному плані. Ватажок загону мусив працювати саме тоді, коли скрізь йшла робота, – він повинен був кидати роботу в установі чи на полі і йти на якихось дві-три години працювати до загону. Коли ватажок працює не в установі, а в господарстві, то тут зовсім було важко... Отож, працюючи в таких умовах, де вже тут дбати про кваліфікацію?» [2, с. 39].

Однією із гострих проблем у період 20–30-тих років ХХ століття була плинність керівників дитячого руху. З цього приводу автор статті «Оплачувати ватажків!» зазначав, що «...він працює на дитроботі головою Райбюро майже три роки і йому довелось спостерігати за роботою ватажків юних піонерів. Найбільшим недоліком було те, коли ватажок взагалі не працював у загоні хоча б з один рік. Ватажки змінювались, як рукавичка. І причиною було не те, що вони не вміють працювати, а те, що не було відповідних умов для роботи. Ватажки не бажали працювати в загоні й не мали зацікавленості до цього. Ватажок був незабезпечений матеріально, а робота серед дітей займала багато часу (збори, рада загону, ланки, екскурсії, газета та ін.).

Пропозиції щодо удосконалення системи підготовки керівних кадрів дитячого руху постійно публікувалися в періодичних виданнях.

У статті «Про керівничі кадри піонерського руху» (журнал «Дитячий рух», 1928 р., №10 [10]) Ц. Радоминська пропонує особливу увагу звертати на підвищення кваліфікації дитпрацівників. Систему підготовки керівників (курси, семінари), яка існувала, забезпечити матеріально та відповідною увагою з боку партійних і комсомольських органів. Потрібно було вжити заходів на місцях, щоб включити до окружного й районного бюджету кошти, необхідні для нормальної роботи курсів.

Потреба у керівних кадрах дитруху постійно виникала, змінювала траєкторію у зв'язку з розвитком самого дитячого руху як соціально-педагогічного явища. Зокрема, у процесі поступового переходу піонерських загонів на базу школи. Відповідно до розділу 4 «Комсомольське керівництво» пп. 11 – 13 «Положення про піонерські форпости у школах соцвиху на Україні» кожен піонерський форпост мав бути прикріплений до певного комсомольського осередку, який ним керує, і тим самим до всіх загонів, які існують при осередку. Комісія дитруху (диткомісія) і бюро осередку ЛКСМУ затверджували плани роботи

форпосту, заслуховували триместрові звіти вожатого про роботу форпосту, обговорювали найважливіші справи, що могли виникнути в процесі роботи. Для постійного керування форпостом осередок ЛКСМ виділяв зі складу диткомісії постійного керівника, який був присутнім на всіх засіданнях президії форпосту, загальних зібраннях його членів, зборах учнів. Керівник брав участь у педнарадах, у гуртках перепідготовки педагогів із метою підвищення кваліфікації. Бюро комдитруху при комітетах ЛКСМ керувало роботою форпостів через осередки ЛКСМ, а також через періодичне скликання нарад керівників і президій форпостів [1, с. 2–3].

На VI Всеукраїнському з'їзді ЛКСМУ (1925) розглядалося питання керівництва дитячого руху. Ф. Рубинський зазначав, що «...організаційну міць, іделогічну сталість комдитрух набував тільки за умови, коли керували ним партія або комсомол. Чим краще було це керівництво, тим більша була робота з громадсько-культурного та політичного виховання підростаючого покоління. Після V Всеукраїнської конференції комсомол провів велику роботу по підбору та підготовці керівників дитячого руху. Їхній якісний склад значно поліпшився. Проте деякі з комсомольців дивились на роботу дитруху, як на комсомольську роботу другорядного значення, що нічого не дає, ані розуму, ані серцю» [11, с. 6].

Крім цього, автор наголошував на таких важливих питаннях підготовки керівних кадрів, які розглядалися на VI Всеукраїнському з'їзді ЛКСМУ: необхідність усвідомлення керівниками відповідальності та важливості своєї роботи; посилення уваги державних органів до питання добору й підготовки працівників КДР; крім закріплення та поліпшення тих форм, що вже існували (на селі – райнаради та райкурсз'їзди, у місті – райгуртки КДР та вечірні курси, по округах – округові курсз'їзди), вирішення питання про утворення постійних всеукраїнських курсів із змінним складом [11, с. 6–7].

М. Ліхтеров у статті «Комуністичний рух серед дітей нацменшостей на Україні» [199] зазначав, що «...у зв'язку з необхідністю посилити охоплення дітей комуністичним рухом надзвичайно важливою стала справа підготовки комсомольського керівного активу – вожатих та райоргів для підготовки активу для єврейських загонів. Можливою і доцільною була організація на місцях єврейських гуртків вожатих та скликання єврейських курс-з'їздів. Складніше було підготувати німецьких та польських працівників, бо їх розпорошеність і незначна кількість в окремих округах не давала можливості організувати окремі курси та гуртки на місцях. Для них округовим бюро доводилось бронювати місця на загальних курсах, курс-з'їздах та по гуртках[4, с. 33–34]. У 1925 р. ЦБ КДР ухвалило організувати *центральні курси для підготовки вожатих польських та німецьких загонів* [4, с. 33–34].

Як свідчить аналіз джерел, у практиці досліджуваного періоду поряд з недостатньою увагою «верхів» до проблеми існувала й протилежно інша. Так, матеріали Луганського й інших окрбюро свідчать, що з партійним керівництвом у райкомах справи йшли добре, а от допомога низових партійних осередків осередкам комсомолу в справі керівництва дитрухом була недостатня. На одному із пленумів ЦБ КДР гостро стояло питання про підготовку піонер працівників: «Треба зазначити, що різні українські та московські курси не могли підготувати достатньої кількості людей. Тому ЦБ ставило питання про масову підготовку працівників. Відповідальність за підготовку повинна лягти на парторганізацію. Районний та окружний комітети партії повинні були взяти на себе завдання підготовки працівників дитруху, піднести їхній політичний рівень, тому що партійна організація мала більше засобів для цього» [3, с. 2].

В одному із листів Секретаря ЦК ЛКСМУ до голови ради народних комісарів УСРР (Чубаря), народного комісара фінансів (Рекіса), народного

комісара освіти (Затонського) зазначено, що «...не зважаючи на постанову Раднаркомосу УСРР від 5 листопада 1932 р. про поліпшення умов роботи та побуту працівників дитячого комуністичного руху, яка передбачала: 1) взяття на місцевий бюджет оплати голів районних бюро ДКО (в кожному районі); 2) забезпечення оплати в кожній повній семирічці базового вожатого; 3) включення в кошторис відділу народної освіти (НКО, обласних відділів народної освіти та райвідділів народної освіти) асигнування на утримання й оперативну роботу бюро піонерів. Матеріали, що надходили з місць (областей, районів) свідчили про те, що ця постанова не виконувалась. Ось, наприклад, в м. Запоріжжі було 97 платних вожатих, 1933 р. – 32 особи, в Оболонянському районі – було 7 вожатих, а залишилось 4 особи, в м. Дніпропетровську – було 72 вожаті, а у 1933 р. залишилось 25 осіб, в м. Чернігові взагалі скоротили кількість вожатих на 50 % і т.д. Такий стан в цілому був і в інших районах України. Що стосується оплати голів райбюро, то не лише не виконувалося рішення РНК від 5 листопада 1932 р. про оформлення працівників на місцевий бюджет, але навпаки – скорочували і тих, хто попереднього року був переведений на бюджет (у Дніпропетровському районі знято 3 голови райбюро і т.д.)» [13, арк. 27–28].

Як свідчить аналіз архівних джерел, особливо складним був стан із включенням до бюджету відділів Наросвіти, з дотаціями й асигнуванням на піонерроботу. Тому Центральний комітет ЛКСМУ звернувся з таким проханням до Раднаркому, Наркомосвіти та Наркомфіну:

Відповідно до Постанови Бюро ЦК ЛКСМУ «Про керівництво комдитрухом та стан кадрів піонервожатих» (1930) якість керівництва з боку багатьох організацій комсомолу піонеррухом «...значно відставала від нових вимог виховання третього більшовицького покоління, що її поставила перед комсомолом партія, зокрема відставало методичне керівництво, що набувало особливої ваги у зв'язку зі збільшенням ролі та

завдань піонерорганізації в справі комуністичного виховання дітей та у зв'язку з постановою ЦК ВКП (б) про початкову й середню школу [1, с. 2–3].

Бюро ЦК ЛКСМУ відзначало в окремих організаціях невиконання рішень про забезпечення піонерзагонів та баз якісним складом керівників, відсутність систематичного контролю за виконанням рішень IX з'їзду та повсякденної допомоги в роботі піонерорганізації (піонерорганізація України забезпечена вожатими на 50 – 60 %, основна маса вожатих з комуністичної спілки молоді віком 30 – 31 рік) [1, с. 2–3].

Виходячи з зазначеного, Бюро ЦК ухвалило:

- Схвалити план ЦБ підготовки кадрів на 1932 р., який полягає в організації 7 стаціонарних курсів із перепускною можливістю 2000 осіб, зокрема організацію Всеукраїнського науково-дослідного інституту комдитруху.

- Підготовку голів та інструкторів РД КДР включити до загальної мережі підготовки КСМ кадрів.

- Враховуючи потребу ознайомити всіх комсомольців з теорією КДР – включити в програми КСМ політмережі на 1932 р. питання КДР, Культпропові ЦК накреслити конкретні заходи з цього приводу і затвердити на секретаріаті.

- Відповідальність за своєчасний набір та якісний склад відділів та факультетів КДР, за організацію практики та викладання спеціальних дисциплін покласти на міські й районні комітети, на території яких знаходяться педзаклади.

- Констатуючи зовсім незадовільне висвітлення на сторінках «Комсомольця України», «Молодого Большевика» та місцевої преси питань роботи піонерорганізацій та керівництва піонерробою комсомольськими осередками, комітетів (за останні три місяці «Комуніст України» обмежився лише одним інформаційним повідомленням про

контрольний пленум ЦБ КДР), зобов'язати пресу забезпечити систематичне висвітлення досвіду роботи піонерорганізацій та теоретичних і практичних проблем комдитруху.

- Доручити ЦБ разом із оргвідділом та Наркомосом розробити заходи, спрямовані на поліпшення працівників культурно-побутових умов піонерпрацівників та перехід на диференційовану оплату штатних піонерпрацівників, враховуючи обсяг, якість підготовки та стаж роботи в галузі КДР.

- Доручити ЦБ та відділу кадрів на виконання постанови ЦК ВКП (б) розробити конкретні заходи в справі систематичного планового переведення піонерпрацівників на педагогічну роботу, зокрема перевести в 1932 р. на загальну педагогічну роботу 1000 «старих» піонерпрацівників [1, с. 2–3].

Висновки дослідження і перспективи. Таким чином, освітнє керівництво постійно актуалізували проблему підготовки керівних кадрів дитячого руху. З-поміж основних форм підготовки керівних кадрів для дитячого руху в 20–30-ті роки ХХ століття виокремимо такі: відділ комдитруху при педолого-педагогічному факультеті Академії комуністичного виховання ім. Н. Крупської (м. Москва, 1928 р.), факультети комуністичного дитячого руху в Інституті соціального виховання (м. Харків, м. Київ, 1930 р.), відділення комуністичного дитячого руху в педтехнікумах, районні курси-з'їзди, гуртки (районні та міські), курси (центральні та окружні), єврейські загони, єврейські курси-з'їзди та ін. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів даної проблеми, подальшого вивчення та аналізу потребує навчально-методичне та інформаційне забезпечення підготовки організаторів дитячого руху в Україні (20–30-ті роки ХХ століття).

Список використаних джерел

1. Дитрух – пленуми ЦК ЛКСМ // Дитячий рух. – 1927. – № 1. – С. 2–3.
2. Коба Ф. Шість місяців мені здалися роками / Ф. Коба // Дитячий рух. – 1928. – № 12. – С. 39.
3. Курганів О. Деякі зауваження до керівництва організаціями юних піонерів / О. Курганів // Дитячий рух. – 1927. – № 3. – С. 2.
4. Ліхтарів М. Комуністичний рух серед дітей нацменшостей на Україні / М. Ліхтарів // Дитячий рух. – 1925. – січень. – № 3. – С. 33–34.
5. Ліхтеров М. Випуск керівників КДР серед нацменшостей / М. Ліхтеров // Дитячий рух. – 1926. – № 4. – С. 40.
6. Ліхтеров М. Про систему підготовки керівників КДР / М. Ліхтеров // Дитячий рух. – 1928. – № 1. – С. 4–6.
7. Партия, комсомол и пионерское движение : сборник необходимых вожатому пионеротряда важнейших решений ВКП(б) ВЛКСМ, проф. союзов и ОНО о деском. ком. движения / сост.: А. А. Смирнов. – М. – Л. : Молодая гвардия школа ФЗУ «Мосполиграф», 1930. – 112 с.
8. Партия, комсомол и юные пионеры : материалы IX Всесоюз. курсов по подготовке работников деткомдвижен. СССР / под. ред. Центрального бюро Юных Пионеров при ЦКРЛКСМ ; стенограммы докладов и лекций: Н. Бухарина, Е. Теремякиной, В. Резника и др. – М., 1925. – 56 с.
9. Петров Л. Дамо комдитрухові кадри факультет КДР при Харківським ІНО / Л. Петров // Дитячий рух. – 1932. – № 6 – С. 40–41.
10. Радоминська Ц. Про керівничі кадри піонерського руху / Ц. Радоминська // Дитячий рух. – 1928. – № 10. – С. 3.
11. Рубинський Хв. Питання дитруху на VI Всеукраїнському з'їзді ЛКСМУ / Хв. Рубинський // Дитячий рух. – 1926. – лютий. – № 4, Ч. 4. – С. 6–7.
12. Самотой Ю. Дитрух – пленуми ЦК ЛКСМ / Ю. Самотой // Дитячий рух. – 1927. – № 1. – С. 3–4.

13. Спр. 994. Проекты решений ЦК ЛКСМУ, докладные записки о состоянии детского коммунистического движения и работе пионерских организаций на Украине, 120 арк.